

עובדות וזכרונות ממו"ר זצ"ל, שנאמרו ע"י אחד התלמידים עם כלות השבעה, לשרטוט קוים ראשוניים של היכרות לתועלת אלו ששמעו וראו מרחוק. ונכתבו כאמירתם.

א. רבותיו

ב. מסורת התורה

ג. יגיעה שקידה ובקיאות

ד. הלכה ואגדה

ה. רוחב הדעת וצמצום הדעת

ו. הטבה

ז. כבוד

ח. אמונה וציפיה לישועה

השומה וההערכה על הדמות של הרב זצ"ל היא כמובן לא ביכולת שלנו. הרב היה חידוש גדול. חידוש בהיקף, חידוש בכח העיון וההעמקה שלו בנגלה, חידוש בכח העיון שלו בנסתר ובאגדה, הדברים ידועים ומפורסמים. כמו"כ היה הוא חידוש ביכולת שלו לקיים מה שאמרו חז"ל על הפסוק "מים עמוקים עצה בלב

איש, ואיש תבונות ידלנה", משל לאותה באר עמוקה שהיו מימיה זכים וצלולים ולא היה מי שיכל לשתות ממנה, עד שבא חכם אחד וקשר חבל בחבל, נימה בנימה משיחה במשיחה וכו', להעלות דברים עמוקים מאוד ודקים מאוד ולהביע אותם בכלים שיהיו מובנים גם למי שרחוק מזה. כן נודע שהיה חידוש בפעלים כבירים להשיב רבים מעוון, ומסתמא בעוד דברים.

ענין נוסף היה בו והוא שנכללו בו גוונים רבים מאוד, חלקם אף נראים כהפוכים זה מזה. ועכ"פ אין לנו יכולת להקיף את דמותו ואיננו מתיימרים לעשות זאת, רק ננסה לספר קצת ואולי בעיקר על החלקים הפחות ידועים ומפורסמים.

בהספד שלו בהלוייתו של ר' ישראל אליהו וינטרויב ז"ל דיבר על כך שהעולם הכיר את ר' ישראל אליהו בשנים שקיים "יפוצו מעינותיך חוצה" ולא הכירוהו בשנים שקדמו לאלה, שנים של "שתה מים מבורך, ונוזלים מתוך בארץ יהיו לך לבדך ואין לזרים איתך" השנים הללו, של החרושה והזריעה שהניבו לבסוף את הפירות, לא ידועות לציבור.

אנו נדבר על הרב גם בשנים אלו, מתוך מה ששמענו - בעיקר ממנו - אודות השנים הללו, על מקורות יניקתו ועל האישיות שעיצב אז בעצמו.

במכתבו לספר אפיקי מים הוא ביטא כפי הנראה את נקודות העיקר באישיותו, ונלך בעקבות הגדרותיו אלו.

זה לשונו, "הנה אביעה דברי לך, משחר נעורי נתן השי"ת בלבי להטות אזני לשמוע דברי חכמים, ובמעט החן שנתן לי השי"ת בעיני רבותי פתחו לי סדק צר וראיתי כמצוץ מן החרכים משהו מן האור הגדול שהיה בלבם, ומאז אין לי בעולמי אלא תשוקה להיות לפה למה שקיבלתי והבנתי בעניי וביגיע כפיי מדברי רבותי".

הדברים האלו שהודפסו בשנת תשס"א היו הפתעה גדולה לאנשים, אשר לא סברו שכך הוא רואה ומציג את עצמו - כמעביר את תורת רבותיו. שהרי הוא היה כולו חידוש! אך כך הוא ראה את הדברים. הוא חש שעיקר תוכן הדברים הוא מה שקיבל ולמד, כמובן בתוספת הגוון שלו. כמה השריש שהקב"ה רוצה כל אדם - אותו, עם הדעה שלו, והכוחות שלו. אבל אעפ"כ הוא הרגיש שביסוד הדבר, הקו והאופן שהוא מוסר הוא ממה שקיבל.

א. רבותי

שמואל ור' דוד (לימים ספרתי לו על א' משומעי השיעור בליל שישי, שהיה ממקורביו הגדולים של ר' דוד, והיה חוזר בפניו מידי שבוע על עיקרי הדברים מהשיעור, ור' דוד היה נהנה מהדברים, והתענין לשומעם. פניו של הרב התאדמו בהתרגשות כשמעו, ואמר "ככה? ככה?", היה 'מותר לו' לספר לי כזה דבר", והיה נראה שעשה עליו רושם גדול וריגש אותו שרוח רבותיו נוחה מדבריו.) [כשנסתלק ר' שמואל בשנת תשל"ט הספידו בארה"ב על יופי תורתו], ובפרט עם הרב שך. גם כשעבר לשיבת חברון היתה לו קביעות בשבתות עם הרב שך שהתגורר אז בשכונת "כרם" בירושלים. אך ודאי שהקירבה היותר גדולה שם היתה עם הרב דסלר.

הרב דסלר היה גם בן משפחתו, משום שהיה חתן של ר' נחום וועלול ברוידא (חתן הסבא מקלם, שבביתו גדל אבי הרב אחר שנתיתם) וקירב מאוד את הרב.

הוא סיפר שפעם שאל משהו את הרב דסלר, והרב דסלר פתח לו ספר 'עץ חיים', ולמד איתו בפנים. הרב ראה והרגיש בזה שהרב דסלר רצה להטעים אותו מזה. הוא סיפר שבשבת של ה"שבעה" של הרבנית דסלר, הוא ערך את השולחן לשבת בבית האבל, והורה לו הרב דסלר להביא גביע בשיעור כזה וכזה (ויש בזה סיפור בפנ"ע), ועכ"פ מובן שהיה שם כבן בית ממש באותה תקופה. בוודאי שההשפעה של הרב דסלר על הרב היתה מכרעת.

הרב דיבר פעם על הנושא של תיקון המידות, ותיאר את האדם המתקון במידות בצבעים קסומים מאוד, ודיבר על כך בהפלגה יתירה, עד שאחד השומעים לא התאפק ושאל "זוה מוטל על כל נער בר מצווה?" אמר הרב: "מה אתה מתכוון לומר, שזה קשה מאוד? נכון, זה באמת קשה מאוד. ואם אתה מתכוון לומר שאין אנשים כאלה, אתה צודק, אין אנשים כאלה, גם אני לא ראיתי הרבה אנשים כאלה. ראיתי אדם אחד כזה, אבל גם זה היה לפני הרבה הרבה שנים" הוא דיבר בערגה, ועשה רושם ברור שהוא דיבר על הרב דסלר.

אחרי הפטירה של הרב דסלר הוא עבר מירושלים לשיבת חברון, ושם היה לו קשר עם חלק מראשי הישיבה הר"מים ושאר הרבנים, הוא היה הולך גם בקביעות למיר לשמוע את השיעורים של ר' חיים שמואלביץ, [אחר פטירתו בשנת תשל"ט הספידו בשיבת לייקווד בארה"ב], ובירושלים התחילה הזיקה שלו עם הבריסקער רב.

הוא אמר לי פעם "היתה עלי אימה גדולה ממנו". שאלתי אותו אם הוא דיבר עם הבריסקער רב, הוא אמר: "דיברתי איתו פעמים ספורות, היתה לי אימה גדולה ממנו". אבל הלך לשם הרבה, בכל מוצאי שבת בזמן

נדבר קצת על מה שהוא כינה "רבותי". מקור היניקה הראשון פשוט שזהו בית הוריו. הוא כתב כך בכמה מקומות [במק"א כ' על אביו "אשר כל שבי משלו הוא"], וייחס לזה משמעות רבה. אם אביו היתה אחיינית של הסבא מקלם, והיתה 'גברא רבא' לכשעצמה. אביו כשהתייתם גדל בבית של ר' נחום וועלול בנו של הסבא מקלם. הרבה מהחינוך של בית אבא הוא ייחס להשפעה של התלמוד תורה דקלם. בשנים שאחר כך בשיבת פוניבז' זכה להיכרות קרובה עם הרב דסלר, ושם קיבל שוב את תורת קלם במידה רבה. כשהיה מדבר על ביהמ"ד דקלם, על החיידר הזה, היו דבריו בחרדת קודש.

שמעתי לאחרונה שאמר בשבעה של אבא שלו, וחזר על זה כמה פעמים: "מי שלא ראה אדם שגדל בקלם, לא ראה צורת אדם מימיו".

אמר פעם על בית מדרש מסוים, "חינכו שם להיות 'גדולים', ומה יצא משם?! (אינני זוכר בדיוק את נוסח הזלזול שבו התבטא), אבל בקלם חינכו להיות בני אדם, [היינו דרשו את האלף ולא את התו], חינכו כל אחד לזה, אפילו ילדים קטנים, וכל מי שיצא משם, יצא משהו".

עוד אמר שאת התשוקה להידבק בחכמים הוא קיבל מבית אבא, ר' מאיר שפירא. ר' מאיר היה יהודי גישמאקער מאד, ומצוין בנעימות, אבל היה כנראה בעל תביעה גדולה בחינוכו. הכרתי יהודי זקן שלמד אצל אבא של הרב זצ"ל, והיה קרוב איתו. והוא סיפר שהיה מחנך תובע מאוד ולא רגיל כלל במחמאות. כשאותו אדם, שהיה עובד לפרנסתו, עשה "סיום הש"ס" לאחר לימוד רציני של שנים רבות, הגיע אל הסיום אביו של הרב, היטלטל באוטובוסים לעיר אחרת לכבד אותו, אך גם אז לא אמר מילה של מחמאה...

סגנון התביעה הגדולה והחיוב שהיו בולטים מאד אצלו, הושרשו אצלו עוד מבית אבא.

בשנות הילדות היתה לו נשיאות חן אצל ר' אייזיק שר שהיה משתעשע בו.

אביו היה נכנס לפעמים אצל החזו"א ובמסגרת זו גם הוא בעצמו נכנס לחזו"א כבר בילדותו, ואף לאחר מכן יצא לו לשאול אותו כמה דברים בהלכה ובהנהגה, ולימים היה חוזר על אותן הוראות. ומ"מ הוא אמר על עצמו ברבות השנים "לא הייתי באותן שנים בר-הכי להבין את השיעור קומה של החזו"א" ולא החזיק שראה שם את מה שהיה אפשר לראות.

מתקופת הישיבה קטנה (אור ישראל) הזכיר את ר' יוסף רוזובסקי שהכניס בהם טעם וגישמאק בלימוד ובסברא.

בישיבה בפוניבז' היה קשור עם כל ראשי הישיבה - ר'

שהיתה לו פעם שיחה עם הרב הוטנר כשהרב הוטנר היה בחופשה באיזה מקום ובא לבקרו, והרב הוטנר שוחח עימו תשע שעות רצופות.

עם ר' בערל שוורצמן גם היתה לו שם קביעות. עם כל מי שהיה אפשר הוא השתדל לקבל. כשר' מרדכי אליפנט עלה ארצה היה נקרא 'ארי עלה מבבל', הוא היה התלמיד של ר' לייב מאלין, ופתח אז איזה כולל בקמניץ עם חבורה של אברכים חשובים מאוד, והרב הגיע אליו וביקש ממנו ללמוד איתו חברותא, וקיבל על עצמו את התנאי לכתוב לו את חידושי התורה שמדברים, ושימש אותו אז כתלמיד, [היו לומדים שעות ע"ג שעות בחדר סגור והרבנית זרקה להם סנדוויצים פנימה מהחלון שמעל הדלת, למדו כמדומה יבמות מנחות ומעשר שני]. וכך קיבל והשתדל לקלוט מכל מי שהוא חשב שיוכל לקבל ממנו ולהיות מושפע דרכו.

גם היה הולך לשמוע בהרבה מקומות ומכל מיני סוגים, סיפר לנו פעם מדבריו של ר' אברהם אלי' מייזעס ששמע בשיחותיו ב"תורה ויראה". היה תקופה בבחרותו בקיבוץ של ר' מיכל פיינשטיין. כמו"כ היה הולך לדבר בלימוד עם ר' אליעזר פלצינסקי. סיפר לנו פעם על קושיא חמורה שהיתה לו בר"ש בטהרות בענין לא כ"כ ידוע, וכשהגרי"י רודרמן שהיה מוחזק לבקי גדול היה בא"י נכנס לשאול אותו דבר זה. גם עם האמשינובר רב'ה מבית וגן (ר' מאיר'ל) היה בקשר קרוב, והירבה לשוחח איתו גם בלימוד וגם בענינים רבים נוספים.

כמו"כ היה משים ליבו ומתבונן בדמויות שסביבו ללמוד ממעלותיהם. רבים היו האנשים ששמענו ממנו אודותיהם שקיבל מהם וחייב להם הכרת הטוב. כשר' פנחס שרייבר נפטר הגיע לנחם שם, שאלו אותו אם היתה לו שייכות עמו, אמר שהדמות של ר' פנחס השפיעה עליו כ"כ בשיבת פוניבז'. "היה יושב ספון בפניה ואין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, וזה השפיע עלי מאוד". הוא הרגיש חיוב של הכרת הטוב על מה שקיבל ממנו. כמו"כ ביחס לר' יששכר מאיר, הוא דיבר עליו בהספד בשיבת הנגב: "מורי ורבי, כמה קיבלתי מלראות אותו, מההתמדה שלו, מהשקידה". וכך היה בנוגע לעוד אנשים כגון אלו ששמענו במשך השנים מתקופות שונות. השתדל לקבל מכל אחד. מכל מלמדי השכלתי.

כשר' שמואל רוזובסקי היה באמריקה בימי מחלתו, הרב נסע להיות איתו בשבת (הוא למד אצלו בשיבה). ואחרי זה הוא שמע שביום ראשון הגיע הרב סולוביצ'יק מבוסטון לר' שמואל והיתה שיחה ארוכה וגלגלו שם את כל הש"ס, היתה לו עגמת נפש שהוא לא נשאר והחמיץ את השיחה...

צימאון הדעת שלו היה ניכר כל ימיו.

ההמתנה עד ה"אכטל" שהתפללו אז מעריב, היו יושבים שם אנשים, היה שם ר' עמרם בלוי, ור' נחום פרצוביץ היה מגיע לפעמים, והרב היה מגיע בקביעות, עד שהיו צוחקים עליו בישיבה שהוא לא אוכל בלי שהברסקער רב עושה לו הבדלה.

הוא סיפר אז שהפעם הראשונה שהוא נכנס לשאול את הברסקער רב שאלה, הוא שאל בדרך ארץ "אם זה מפריע עכשיו" וענה לו הברסקער רב "מיד נראה"... [אגב, הרב מאד הצדיק את התשובה...]

במשך השנים, דברים ששמע מהברסקער רב, שמענו ממנו הרבה, דברים שסיפר ששאל בעצמו זכור לי פעם או פעמיים.

אך למרות שהיניקה שלו מהברסקער רב כביכול היתה מרחוק יחסית, באמת היה לו קשר קרוב מאוד ל'בתי גווא' של הברסקער רב דרך ר' דוד פינקל, שהיה אהוב אצל הברסקער רב עד לאחת, כידוע, והיה באותן שנים בישיבת חברון.

הוא סיפר שקיבל ממנו בלי סוף תורות ומעשים מהחדרי-חדרים של הברסקער רב, שהיה משתף אותו בהם. גם בנו של הברסקער רב - ר' חיים - היה באותה תקופה בישיבה. והיו חברי חדר, גם ממנו הוא השתדל לינוק (הוא נתן לרב גם מחברת של חידושי תורה שגם הברסקער רב כתב לו שם משהו). ולכן למרות הריחוק שהוא נהג עם הברסקער רב, היתה לו גם הכרות קרובה מאד.

הדמות של הברסקער רב אצלו היתה דבר קדוש, בסלון הבית של הרב היו תלויות תמונות של החפץ חיים, הברסקער רב וה"לשם" (בסוכה היו ר' חיים וה"לשם").

הוא דיבר פעם בהשתפכות הנפש על הדמות של הברסקער רב, הוא אמר בתוך הדברים "אין יום שאני לא רואה אותו". באותה פעם (לא נכחתי שם, שמעתי ממשהו שהיה באותה חבורה) משהו שאל "מה הרב ראה שם, אצל הברסקער רב?" הוא חשב איזה זמן ואמר "הר סיני".

ודאי שלברסקער רב היתה השפעה מכרעת על התורה שלו ועל הדעה שלו.

לימים למד גם בישיבת מיר, ונודעה לו חיבה יתירה מראש הישיבה הגרא"י פינקל, וכששאלתי לימים עם מי היה קשור בהיותו במיר, אמר ששם ר' נחום היה מדבר הרבה.

גם במשך השנים אחרי כן היה צמא-דעת מאוד, וקיים בעצמו "מכל מלמדי השכלתי".

כשנתמנה למגיד שיעור ב"בית התלמוד" היה לו איתו קשר אמיץ מאוד עם הרב הוטנר. הרב הוטנר חיבב אותו מאוד ואמר עליו פעם "גדול הדור בבני גילו". סיפר לנו

עוד אמר בשנות זקנותו (יחסית) "אם הייתי יודע מישהו שיתן לי דרך חדשה בלימוד, עוד דרך בלימוד, הייתי הולך אליו עד סוף העולם ברגל".

אמר פעם בשיחה ביסוד ישיבת שערי בינה של ר' יעקב ליבוביץ, (הרב היה זה שלמעשה אמר לפתוח ועזר לו לפתוח את הישיבה), "אם הייתי יודע מישהו שיתן לי דרך בלימוד, הייתי הולך אחריו. לכם יש מישהו שיתן

לכם דרך בלימוד".

פעם דיבר באיזו חבורה קטנה על התמונה של בעל ה"תניא", על "הצורה" שלו, בהתפעלות עצומה, ואמר: "אם הייתי הולך היום ברחוב ורואה אדם עם כזו צורה, הייתי זורק את הכל ורץ אחריו".

היה בביקוש ובצמאון תמיד.

ב. מסורת התורה

ואח"כ מישהו כן מצא "אשטיקל" מקור בחז"ל, ור' משה כ"כ שמח בזה עד שב"ליל שישי" בשיעור באגדה הזכיר את הלשון השגורה בראשונים שיש לזה מקור בחז"ל וכו' וראיתי איך הנושא קנה שביטה בליבו. מה זה לבדוק אחר הראשונים? כמהרהר אחרי רבותיו, "לחפש מקור לראשונים..."

גם הנושא של צורת הדיבור איך לחלוק על הראשונים היה נושא אצלו. פעם מישהו הביא משו"ת של אחד מן האחרונים, לא מן המפורסמים, ודחה את דבריו, וכתב עליו בלשון לא מכבדת [אך לא מזלזלת מיד], הרב דיבר איתי עליו בביקורת. אח"כ נכנסו אנשים ואז נמנע מלנקוב בשם אבל המשיך את הנושא, ואמר - ר' חיים בספר מביא מה"מנחת חינוך" ותמה עליו, ונראה ברור שהיתה זו שגגה, ומ"מ ר' חיים מסיים בלשון "צריך עיון גדול", והרי כשנפטר ה"מנחת חינוך" ר' חיים כבר ידע ללמוד! ואמר: "מכאן צריך ללמוד איך לחלוק על הראשונים ומי שלא נוהג כך זו רק גאות ורמות הרוח, אין זה אלא כל קבל די רוח יתירא ביה".

בתור בחור פעם אמרתי לפניו פעם דבר ביקורת על אחד מגדולי חכמי הדור שלפני כמאה ועשרים שנה, הוא נתן לי סטירה בחזקה על הלחי [בלי שום בדל חיוך לא לפני ולא אחרי].

הוא אמר לנו פעם בשיעור: "היו מראים לי תמונה של ר' עקיבא איגר והתנא ר' עקיבא, באמונה שלא הייתי מבדיל, בשבילנו שניהם אותו הדבר".

פעם בשיעור במשלי היתה איזו הגהה שלא היה ברור אם זה מר' מנדל שקלובר או מהגאון בעצמו, והוא אמר "לא ברור פה בדפוס אם זה הוא או הוא, מאי נפקא מינה? בשבילנו שניהם אותו דבר, אנו רחוקים משניהם באותה מידה".

היה עשיר מאד בידיעת חכמי הדורות ומידותיהם, קורותיהם וענייניהם, וגם עובדות לא ידועות כולל חכמים לפני כשלוש מאות שנה. היו לו מסורות בענינים אלו וביניהם דברים רבים הנאמרים בלחישה. פעם כשעלה שם הספר מעייני החכמה, שאל א' לידיעת שם מחברו, וכשנענה אחד מהיושבים שהוא ר' נח חיים צבי אב"ד אה"ו, נהנה מהידיעה המפורטת ונשא ונתן עימו אודות שלשלת היושבים על כס הרבנות שם דאה"ו

התשוקה הזו להדבק בחכמים, היה גם צמאון דעת, וגם כנראה מידה של "להדבק בחכמים". הדביקות בחכמי הדורות ובמסורת היתה אצלו עיקר גדול. היתה לו ביקורת גדולה על תורה שאין לה בית אב, והערכה גדולה לכזו שיש לה בית אב.

דיבר ברבים כמה פעמים על ה"תכלת" המתחדש, זה היה אכפת לו. ואמר שאין לנו אפשרות לחדש את זה, יחדש לנו זאת הקב"ה. זה נגנז. נחדש את זה כשישיב לנו ה' את כל מה שנגנז. דיברתי איתו על זה פעם ואמר לי: "זה רמות רוחא נוראה לחשוב שיש לנו אפשרות בכלל לקבוע דעה בענין שכזה שאין לנו בו שום קבלה מרבתינו. הרי אם לא הייתי רואה את אבא שלי עושה קידוש, גם קידוש לא הייתי יודע לעשות..." כל מה שאנו יודעים זה מכח מה שראינו, מכח מה שקיבלנו מאבותינו, איך אפשר לקבוע דעה בנושא חדש שאין לנו בו שום "בית יד" להיאחז בו.

פעם בתור בחור היתה לי אפשרות להתארח בשבת בבאר יעקב אצל ר' משה שמואל שפירא, שאלתי את הרב אם הוא ממליץ לי, אמר "ודאי", שאלתי אותו מה צריך לראות אצל ר' משה שמואל? אמר לי "זה יהודי שהמסורת חיה אצלו".

בדרך הלימוד שלו היה כידוע מברר כל דבר מהשורש, מהמקור, ועם זאת היה בקי גדול ב"אחרונים". והיו חביבים עליו מאוד "קצות", "נתיבות", "שב שמעתתא", ר' עקיבא איגר בחיבה יתירה, "משנה למלך", "מחנה אפרים", כל דברי האחרונים היו רגילים ושגורים בלשונו מאוד, היה משתמש בהם ומביא דבריהם ובונה עליהם ומיישב את דבריהם. בהקלטות מהשיעורים שהוא אמר בישיבה באמריקה, בתחילת כל קלטת היתה רשימה של "מראי מקומות" לשיעור ובהם באופן רגיל גדולי אחרונים שרגילים להשתמש בהם ולהביא את דבריהם עד ר' ברוך בער והגרי"ז ועד בכלל.

דיברתי איתו פעם על מישהו שאמר על מושג מסויים שרגילים הראשונים להשתמש בו שאין ללשון זה שום מקור בחז"ל. מאוד מאוד חרה לו ואמר: "איזה מין דבר זה? לשון שכ"כ שגורה בראשונים, הראשונים משתמשים בה, ללכת לחפש אם יש לזה מקור בחז"ל או אין לזה מקור בחז"ל, מה זה מענין אותנו בכלל?"

וסידרם זה אחר זה.

א' התלמידים דיבר לידו והשמיע איזה פקפוקים ביסודו של ר' ישראל בענין התשובה בבחינות הקלות. הוא פנה אליו באמצע: "אף פעם אל תפקפק במה שר' ישראל אמר, מה שר' ישראל אומר אין בודקין".

באופן כללי היו מאוד מכריעים אצלו הדברים שהתקבלו במשך השנים בעם ישראל.

לדוגמא פירוש המשניות בנוסח הישן. לא כ"כ ענין אותו בדוקא מה כתוב בדפוסים החדשים, והיה מוכן להגיד שיעור, לטרוח ולהתייגע על לשון בפרוש המשניות כמו שהוא כתוב לפנינו בלא לבדוק אם אמנם הנוסח מוכרע שכך הוא. [חוץ מבסדר טהרות ששם השיבושים הם בלתי אפשריים מהמתרגם דשם, כמו שאמר].

פעם משהו שאל אותו על אגרת הרמב"ם לבנו, שיש מפקפקים שזה לא הרמב"ם. אותו אדם הוציא את האגרת במהדורה חדשה, ושאל אותו איך לכות את זה "אגרת הרמב"ם" או לא כך. וענה: "מה זאת אומרת? אם המהרש"ל, הרמ"א מצטטים את זה בתור אגרת הרמב"ם, ודאי שזו אגרת הרמב"ם". זה על הנושא של המסורת, ודברי רבותינו האחרונים.

פעם במנין שהיה מתפלל בנץ בכותל, יום לפני תענית שהנץ יצא בה מאוחר, הכריז הגבאי שמחר יהיו הסליחות קודם התפילה. הוא הסתובב ואמר: א מודרנע מעשה, רפורמע מעשה, יהיה מנין אחר. [ושוב חזר והכריז הגבאי שהרב אינו מרשה].

גם כלפי חומרות היה אצלו משקל גדול המנהג המושרש, וכן שמענו ממנו ביחס לכמה ענינים. ראה

כדבר פסול את עצם הבדיקה אחר הנהגה מקובלת מדורות, עצם הבדיקה היתה בעיניו פסולה.

כשהתחלנו ללמוד מסכת "תמיד" יש שם פירוש הראב"ד וניכר לכל שאין זה הראב"ד, ואמרתי לו שנראה לי שאולי זה בעל האשכול, והצעתי את הוכחותי לזה, הוא שמע את הכל בשימת לב, ובסוף הפטיר: נו נו, קען זיין, אבער מיר זענען נישט קיין 'חוקרים'... [יתכן, אבל אנו איננו "חוקרים"].

[כמובן כמו כל דבר אצלו, גם ענינים אלו לא היו פרנציפים שלא שייך לזוז מהם, שפרנציפים בכלל היה זר אצלו מאד, אלא הכל לפי הענין והמקום, כך למשל בנוסחאות התפילה היה אומר בתפילת מוסף ברגלים "שובה עלינו" או מוריד הגשם בסגול, או בקדיש דרבנן מן קדם אבוהון דבשמיא, והשמיט וארעא [עי' בסידור אזור אליהו המ"מ בזה], ומאידך היו דברים רבים כנ"ל, והכל במשקל דעתו הרחבה].

מאד לא היה מצוי אצלו שידבר פשט בפסוקים לבד, בלא דברי חז"ל, ומאז היה לפלא אצלי על כוח החידוש העצום שלו שהיה כמעין הנובע, ולא היה כמעט בכלל בעניני התורה שבכתב כמו שהיא, בלא דברי חז"ל ורבותינו. ודיבר בזה פעם ואמר שאין לנו שום בית יד להאחז בתורה שבכתב זולת על ידי התורה שבע"פ. ומה שקורים היום "פשוטו של מקרא" כינה את זה פעם הפשטים שהם בבחינת "פשטתי את כותנתי", ודיבר בחריפות גדולה ובכאב על כך ששומע מבני תורה חשובים ממהלכים אלו, ואמר בתוך אורך דבריו שם, שמזה ועד חגיגות קציר בחג השבועות [א"ה: כמנהג הקיבוצים], הדרך לא ארוכה...

ג. יגיעה ושקידה ובקיאות

גם היקף הידיעה שלו, מורה על שקידתו הגדולה. שמענו ממנו שעורים במשניות עדיות, ובשרשי ספר המצוות להר"ם עם הרמב"ן. משניות עדיות זה הרי כולל את כל הענינים שבש"ס. על הכל דיבר באריכות, [למעט שני נושאים שלא האריך בהם], הרבה מאוד פעמים לא היה נראה שהוא התכוון לשיעור כלל. גם בשיעור שרשי ספר המצוות שאלה שכיחה מאוד היתה "איפה אנחנו אוחזים?", ואעפ"כ היה מדבר מתוך הענינים.

הוא אמר פעם שה"מנחת חינוך" בשום מקום לא מזכיר פלוני, אחד מגדולי האחרונים. לא' מן השומעים זה היה נשמע בלתי אפשרי לומר כך, זה משהו שהמנחת חינוך לכאורה היה אמור להביא ממנו ולהזכיר אותו כסדר. וערך בדיקה באמצעים הקיימים, ומצא מקום אחד בלבד שבו מעתיק ה"מנחת חינוך" את דבריו של ההוא, והוא בתוך תשובה שהעתיק המנח"ח ואותו המשיב הזכירו בתוך דבריו. זהו המקום היחיד.

עוד כתב במכתבו שם "מה שהבנתי בעניי וביגיע כפי מדברי רבותי", צריך לדבר על יגיע כפיו.

הכל יודעים שכוחות השכל שלו היו לא מצויים, ולא באנו להכחיש את זה, אבל צריך להדגיש את יגיעתו הגדולה. שמעתי שר' יעקב פרידמן סיפר פעם בוועד שפעם בזמן שהרב היה בתפרח אמר הרב שיעור בסוגיא שמדוברת מאד ע"י כל מי שאפשר. ואמר ע"ז שיעור כללי "נישט שייך" כולם יצאו מהכלים, אמר ר' יעקב, ניגשתי אליו אחרי השיעור ואמרתי לו "מה החכמה, אתה עילוי!" הרב אמר לו "אני עילוי? כל הלילה לא ישנתי".

שמעתי לא פעם ששמעו מהרבנית ששנים רבות לא עלה על מיטה בכלל (למעט לילי שבתות) והיה נרדם על הכורסא. היה לומד סדרים ארוכים של שעות רבות רצופות בתקופות שונות.

נשמט, ואחרי רבע שעה או עשרים דקות, היה איזה טלטול בנסיעה, והרב התעורר ומיד בתוכ"ד אמר: "נו, מה אתה אומר?"

[אבל יש לציין בענין המיעוט שינה, שלא זכור לי שראיתיו מפקה. תמיד היה במצב רוח טוב, נינוח ושליו. וגם השיחת חולין שלו היתה מלאה חכמה וחיים. וגם באותה השבת הנ"ל עד שגמר חובתו ונעשה תשוב כ"כ, היה נראה במלוא חיוניותו, וישב זמן ארוך עם הבחורים ושרו ודיבר, ולבד ממה שהיה אפשר לראות עליו איזו דריכות יתר מהרגלו, לא היה נראה כלל שאינו בכוחו עתה, וכנראה שהוא בכלל צדיקים ליבם ברשותם שכל זמן שהיה לו איזה כח יכל למצותו במילואו, ולא כאצל אדם בעלמא שכשאינו בכל כוחו הדבר ניכר].

את מדרגתו ותורתו הוא קנה בהרבה מיעוט שינה ומיעוט תענוג. אני לא יודע מספיק אבל ערב ר"ח היה מתענה תמיד. וחמישי של שובב"ם גם כן. הבן שלו אמר שהוא חושב שהיה מתענה הרבה מתעניות הצדיקים.

אך העיקר היה השקידה והשקיעות בלימוד.

סיפר לי פעם אברך ששאל אותו על כניסה לחובות, הוא היה ערב חתונה, ואמר לו הרב שאם שקועים בלימוד זה לא מפריע [א"ה כמובן בדברים אלו הכל לפי הענין, ויודעני א' אחר שאסר לו]. וסיפר להווא שבתקופה מסוימת לאחר נשואיו "היינו בעניות גדולה, אשתי היתה נוסעת לעבודה באוטובוס, ואני הייתי הולך ברגל לכלול (מבית וגן לאזור ישיבת מיר) כי לא היה כסף לאוטובוס, הלוך וחזור". [הרבנית סיפרה פעם לאשתי על אותה תקופה: "רעבנו ללחם"]. והוא אמר "אף פעם לא הרגשתי מסכן, ולא צורך לספר על כך לאף אחד, כי כששקועים בלימוד כל הדברים האלו לא מפריעים".

גם בשנים האחרונות ראו אותו הולך ברחוב כמו שכתוב ברמב"ם "כאדם השקוע בעסקיו", שקוע ותפוס ברעיוניו, תמיד "מונח". הרבה מאוד יגיע כפיים היה משוקע מעבר לכוחות הגדולים שהקב"ה נתן בו.

מאוד מאוד טרח והשקיע. היה מדבר הרבה מאוד, על חשיבות היגיעה בתורה, יחוד הלב לתורה.

אמר פעם שתקופות בצעירותו יגע מאד בספר חידושי רבנו חיים הלוי, והיה בקי בו עד לספור אותיותיו, ואמר שפעם אמר לו א' מתלמידי הגר"ד שרבו אמר שקבלה בידם שאפילו שהספר הוגה פעמים רבות מ"מ נפלו בו שנים וחצי טעויות דפוס, אלא שהוא אינו יודע היכן. והרב אמר, ואני הראיתי לאותו התלמיד מקומם. [הא' בהל' קרבן פסח, והשני במטמאי משכב ומושב, והג' איני זוכר. החצי טעות היה שכ' שם "שא"א אדם וכו', שהר"ת נפתחו בחציים [שאין אדם] ומ"מ גם נשארו כר"ת]

ביגיע כפיו, גם ב"מיעוט שינה". גם בשנים המאוחרות, בליל שישי כמדומה לא היה ישן בכלל, כך אמרה הרבנית.

נסעתי איתו פעם לשבת בצפת עם ישיבת "שב שמעתתא". בליל שבת היה שם "עונג שבת", ואחרי זה ליויתי אותו לדירתו ורציתי לשאול אותו משהו, הוא אמר לי "אני אחרי חמישים שעות (כמדומה) שלא ישנתי". ובאמת במדרגות הוא כמעט נפל, היה תשוש מאוד. אחרי זה בבוקר יצאתי לשחרית ואמרתי בדרך ברכות התורה, ואני רואה אותו עומד שם במבוא עם משקפי הקריאה בידו, ושאל אותי "אתה נושא?" (כלומר מטלטל), והייתי כאמור באמצע ברכות התורה, סיימתי את הברכה, אז הוא אומר: "היה מותר לך בכזו שעה להיות כבר אחרי ברכות התורה". כיון שאמר לי בחצות הלילה שהוא אחרי חמישים שעות ללא שינה, עניין אותי מתי הוא קם בבוקר, וביררתי, ואמרו לי שבשעה ארבע לפנות בוקר ראו אותו יוצא למקווה האר"י...

בימי שלישי הרב היה נוסע לשיעור בבני ברק, והייתי מתלווה אליו לנסיעה. באופן קבוע בתחילת הנסיעה היה רגיל לבקש שהוא רוצה לנוח קצת, ואחר זה הייתי אומר לו מה שהתחדש לי באותו שבוע והיה מעביר את שבט ביקורתו. בנסיעה שם היה כאמור נח, ופעם אחת אמר שהיום הוא עייף במיוחד, הרבה מאד שעות שלא ישן. בדרך כלל באותם זמני מנוחה בנסיעות לא היינו רואים אם הוא ישן או לא, הוא רק היה עוצם את העיניים, אך הפעם ראו בהחלט שהוא נרדם, הראש שלו

ד. הלכה ואגדה

הגמרא, שזה הדבר היחיד שהם עושים כל ימיהם, ותו לא. הערצה בבחינת "של נעליך מעל רגליך", אפילו שהרבה ממה שהוא מדבר היה זר להם לגמרי. הערצה עצומה, התבטלות. הוא אמר לי פעם כתוב ב"שיטה מקובצת" שהקב"ה מנהיג את הדור בסברת הצדיקים שבדור. בדור שלנו זה ר' חיים קניבסקי, וזה דבר פשוט שכך הוא.

הדרך ארץ שלו מלומדי התורה. בחתונת בנו של הרב הגיע לשם יהודי, תלמיד שלו [ראיתי הקדשות שלו לרב "מורי ורבי שר התורה"] אדם שהשחיר פניו בתורה

מאוד היה דבוק בלימוד הגמרא, גמרא גמרא. חינוך ללימוד הגמרא, זה היה בעיניו האל"ף. עם כל העסק שלו בחלקי תורה אחרים, אבל על הגמרא הוא דיבר, והדריך תמיד. הגיע אליו פעם בחור בהתעוררות עצומה ודיבר שרוצה לשנות את כל החיים שלו, מסוג הדברים שמחוללים מהפכות בחיים של בני אדם פרטיים. הרב מאוד התרגש מדברי הבחור, עצם עיניו והרהר, ואמר לו כך, "שלוש מאות דף גמרא רש"י תוספות, שלש מאות דף. זה מה שתיקח על עצמך".

היתה לו הערצה גדולה מאוד ל"לומדים", לימוד

והואיל ואנו עומדים עתה בתוך ימי אבלו של מרן הגרא"ל, אמינא גופא דעובדא היכי הוה, שיש בדבר לימוד. היה איזה שידוך שנפגשו ב' פעמים והיה נראה כליל השלמות, ואחר הפעם השניה התקשר אבי המדוברת, ואמר שהבת סובלת מאיזו בעיה בריאותית כך וכך, ושיבדקו אם הדבר מתאים [נהגו כך עפ"י מרן הגרי"ש], ובדקו זמן טובא בעיין רב, והרב היה מעורה בכל הפרטים, ולכשנתמצתה כל התמונה הרפואית בדבר שטחתי בפניו את כל הנתונים, והרהר זמן, פקח עיניו ופכר את ידיו ואמר כך: "תסע לבני ברק, תיכנס לר' חיים קניבסקי, מה שהוא יגיד לך תעשה". ושאלתיו אז אם נכון מה שאומרים בשמו שהקב"ה מנהיג העולם עפ"י סברת הגר"ח וכו', ואמר פשוט כך, לא רואים את זה? ונסעתי לב"ב וכתבתי להגר"ח כל הנ"ל, וקרא בשימת לב, ונתן בי עיניו וחיך, ואמר "תשאל מר' אהרן ליב".

היתה לי קירבה עם א' מבני הבית דהגרא"ל, והציע לי זמן טוב לבא אליו, ואמר שקודם הנך יש שיעור, ולפניו יש זמן שהגרא"ל כבר ער, אבל הבית עדיין ריק, ושאדפוק אז. וכך עשיתי, ובשעת אישון לילה זו דפקתי על דלתו. ולחרדתי שמעתי מתוך הבית מים נשפכים כמשפט נטילת ידים שחרית, [היינו שהערתי אותו], ואיזה רגע לאחמ"כ נפתחה הדלת ע"י מרן עצמו [היה זה בשנת תשס"ב בערך]. התחלתי להתנצל מאד, אבל היה ברור שאין לדבר שום מקום, ועכ"פ שאלתיו, כשהזכרתי שם המחלה הנהן בראשו, והיה נראה שיודע בדיוק טיב הדברים, ושמע עד הסוף וענה בקצרה: "אתה לא חייב להתחתן איתה", עכ"ל. וסגר הדלת.

עמדתי שם תוהה, וכי חשבתי שאני חייב בכך, ומה אמור אני לעשות עם תשובה כזו. והלכתי ברחוב חזו"א השומם אנה ואנה והחלטתי שאשאל שוב. ודפקתי שוב, ובפתחו התחננתי אליו שיאמר לי ברור מה לעשות, [וגם אמרתי נימוק כבד משקל למה שיחתוך הדבר], וענה לאלתר בתקיפות, כבר אמרתי לך "אתה לא חייב להתחתן איתה", וסגר עלי הדלת.

כיון שראיתי שהגרא"ל נחרץ להותירני עם תשובה זו ותו לא, החלטתי שלמעשה הפירוש הוא שלא לעשות כן, וכך גם מסרתי הדברים, וכך גם אמרו לרב בשמי שהייתי אצל הגרא"ל ואמר לאו.

אחר איזה ימים ראני, ופנה אלי ושאלני "מה בדיוק אמר לך ר' אהרן ליב?". ואמרתי לו האמת שגופא דעובדא שלא הסכים לומר אלא זה שאינני חייב, אלא שלא רציתי לומר דברים לא ברורים, וע"כ ציטטתי בשמו דבר מוחלט. ואמר לי הרב בחכמתו, כן, כך אמרו לי, אבל לא היה נראה לי הנוסח שכך הוא אמר. איך שאתה אומר זה מתאים. ע"כ.

והפירוש בזה נראה ברור, שרב לתלמידו יכול להיות בצד שלו לבד, ולומר לו לא לעשות, אבל מי שהוא של כל כלל ישראל, איננו יכול שיצא ממנו פסק שבעלי הבעיה הרפואית הנ"ל הינם פסולי חיתון ושאינם נישאים להם, וזה שהבין הרב שהגרא"ל לא הורה בנוסח זה, וכאשר אמנם חזינן שהיה עקרוני לו שלא לענות יתר על כן.

[אגב, בשנים המאוחרות יותר הרב היה שכיח גביה דהגרא"ל והיה נועץ בו הרבה. ומן העניין לציין את אשר שח לי מרביץ תורה א' שבתחילת דרכו בעולם התורה היה קשור עם הגרא"ל, ולימים נתקשר עם הגר"ח קמיל והיה שואל ממנו כל ספקותיו. ואחר פטירתו (בשנת תשס"ה) חזר אצל הגרא"ל ושאלו עם מי יועץ עתה. והרהר וענה, אתה מכיר את ר' משה שפירא?, ואמר הן. ואמר לו "אומרים שהוא אומר דברים טובים, אז כנראה שיש לו יראת שמים ויהיה לו את הסייעתא דשמיא לענות לך נכון"...]

גדולה. ושאלתיו אם צריך להלחם ולהמשיך כרגיל. והשיב: אל תלחם, עם הגוף לא רבים אף פעם, הלכה כמותו בכל מקום. (ושמעתי ממנו זאת בכמה הזדמנויות) תיקח לך דבר קל ותלמד אותו. אמרתי לו: חשבתי לעבור על ההקדמה לפהמ"ש לרמב"ם, והשיב: זה לא, רק גמרא].

כמעט ללא יוצא מן הכלל לא ראינו אצלו שום הנהגה למעשה ע"פ נסתר. כמדומה ברור שגם תפילתו לא היתה ע"פ כוונות. וא' שהיה לו עסק איתו בנסתר סיפר שהרב אמר לו שמתפלל כילד וכמ"ש על הר"ש מקינון. ראינו אצלו כל מיני סוגי תפילות. היה בכובד ראש ורצינות, היה בלהט והתלהבות, היה בתחנונים והשתפכות הנפש כבן המתחטא. אבל תמיד היה נראה שהתפילה היא בפשטות ככל ישראל.

כתב בהסכמה לספר של הרב פריצקי: ומי יתן והיה בליבם של בני התורה העוסקים בעומקה של הלכה

בנערותו ועד עכשיו כנראה. הלא היתה זו חתונה שמי לא היה בה, אנשים גדולים ונכבדים וחשובים. ואותו אדם היה בעל משרה שאיננה מכובדת כלל. הרב שאל מיד "איפה שלוימי (החתן)? איפה שלוימי?" ונהג בתלמידו הנ"ל דרך ארץ, ממש על סף מורא.

באותה חתונה היתה קשה עליו התנועה [באותו יום הורידו לו גבס מהרגל], ולרקוד לא מבעיא, אפילו קימה היתה קשה לו. הוא ישב ואנשים ניגשו להגיד מזל טוב, והנה ניגש אדם אחד, לא ידעתי מי זה לא תואר ולא הדר לו, ניגש והושיט את היד למזל טוב, הרב קם מלא קומתו, נישק אותו, וכל כך שמח לקראתו, ואמר: "תודה רבה תודה רבה", שאלתי אחרי זה מי זה? ושמעתי שמעו שהוא יהודי שספוג ספוג בתורה. יהודים כאלה הוא כיבד. אדם שעמל בתורה זה היה אצלו כלי חמדו. ליבו יצא אליו.

[היה פעם איזה ימים בבחרותי שהייתי בתשישות

שאעזוב דבר זה.

אמר לא' בקפידה על מה שהלה אמר לו בנוגע למשהו שהרי הרמב"ם לא ידע קבלה, וענהו בזעף כתוב במשנה ר' מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה וכו' ומגלין לו רזי תורה, נו, אז מי שאומר שהרמב"ם לא ידע קבלה איננו טועה בדבר משנה? [ואמר לי פעם שגם הגר"ח והגר"ז בכלל זה].

על לימוד מהרש"א. הזכיר פעם את האיגרת של החזו"א על דבר לימוד המהרש"א. ושאלתיו האם לית מאן דפליג על החזו"א בזה? והשיב שפשוט שלית מאן דפליג, כי המהרש"א אינו "ספר", "חיבור", אלא או שלמדת כמוהו או שלמדת מהלך אחר ממנו, אבל אם אתה פותח ולא יודע מה הוא סח, זה סימן מובהק שאתה לא בעניין.

לעסוק גם בתורת הסוד, ע"ש. ובאמת הוא ראה חשיבות עצומה בלימוד הנסתר, ואפשר לראות זאת בשיעורים שדיבר בתקופת ל"ג בעומר שדיבר אז בהפלגה גדולה מאד על מעלת לימוד הנסתר. אבל מ"מ ההדרכה כסדר לרבים היתה לימוד הנגלה כדרכה של תורה. ובפרט לצעירים מאד לא אהב שנמשכים אחר זה, ולקרובים אליו אפילו היה מעיר לפעמים [מה אתה צריך את זה, גם אתה נמצא כאן? וכדו'], אבל כשראה צורך בדבר לאותו אחד, אדרבה היה מעודד, ואפילו באופן מחודש. לא ראינו והרגשנו אצלו שום איזה הנמכה של היחס שלו כלפי מישהו שהיה גדול מאד בתורה ולא היה לו שום עסק בנסתר, לא הוריד הדבר אצלו שום ערך.

אמרתי לו (בתור בחור) שעשיתי לעצמי קביעות בלימוד נ"ך, ובאותו יום סיימתי ספר פלוני וסיפרתי לו בשמחה. והגיב שהדבר גורם לו עגמת נפש וביקש

ה. רוחב הדעת וצמצום הדעת

כזה שיבוש וערעוביה של דעות, שום דבר כבר לא מוסכם שום דבר לא מוחלט. גם כשיש שני צדדים כל צד צריך להיות ברור. [הוסיף בהלצה, גם עכשיו תגידו לי אמנם הרב אומר ככה, דעה מסוימת, אבל בדקנו וראינו שאכן יש אומרים ככה אבל יש שאומרים דעה אחרת...]. אני לא מדבר בשם דעה מסוימת, אני מדבר בשם המסורת. כך למדו אבותיכם כך למדו זקניכם, כך למדו כלל ישראל. כל מי שגדל עד היום ככה גדל".

הוא החזיק שיש "איתמר הלכתא" בדברים של דעות. כל מיני דברים שהיו שנויים במחלוקת לפני הרבה שנים, היום לעשות מזה מחלוקת זה אפיקורסות, היחוס של ספר הזוהר למשל, הוא אמר שברור שמי שמפקפק בזה היום הוא אפיקורס, [ובכלל "מכחיש מגידה" שכ' הרמב"ם]. איתמר הלכתא בדבר הזה.

לא כל דבר שמוצאים בנבכי ספר שכתב פעם משהו נהיה מזה מחלוקת. הדברים התבררו והתקבלו בבתי המדרשות של כלל ישראל "ואיתמר הלכתא".

מאוד מאוד היה רגיש לשיבושים וסטיות בעניני דעות. לפני שנים רבות שמעתי שהרב שמע איזה פקפוקים על הדעות של הסופר שכתב את התפילין שלו. באותו יום הוא הזמין פרשיות חדשות.

פעם התייעץ איתו מישהו על חיבור בענין כלשהו שכתב איזה אדם, אם לתת לזה יד, אם לעזור לו. אמר לו הרב "דבר כזה יכול לכתוב רק אדם שנאפה בבתי המדרשות של הישיבות" (בתרגום מאידיש) וענה לו שלא כן, "אם כך שלא יגש לזה".

סיפר לי פעם יהודי ת"ח חשוב שאבא שלו היה פרופסור באוניברסיטת ת"א, אדם ירא שמים, והוא רצה

רוחב הדעת שלו היה עצום. לא נדיר היה לשמוע ממנו על אותו דבר עצמו פעם אחת כך ופעם אחרת הפוך לגמרי מהקצה לקצה ממש, ולעתים שניהם בחריפות גדולה. לא ראה דבר באופן חד צדדי. [ויש לתת קצת בית אב להנהגה כזו, יעוין בנחל"ד (בקונ' טעם כעיקר) בשם רבו רבנו חיים מואלוזין שדרך רש"י לפרש גמרא במקום אחד בדרך אחת בלבד, ובמסכת אחרת רק בדרך אחרת].

היו אצלו פנים רבות לכל ענין. כל מי שהיה קרוב אליו יודע שאי אפשר להסיק מסקנה על דעה שלו על משהו כשלא יצא לשמוע ממנו כמה פעמים על הענין. היתה עשירות גדולה מאוד.

מצד שני דיבר פעם בכולל בשעור כללי אריכות וענין שלם על מאגרי המידע שנתחדשו היום. וקיצר לשם כך את השעור, ואמר אני מקצר ומדלג בשביל לדבר על ענין שחשוב לי. [שאלתיו לאחמ"כ אם אפשר להוציא את הדברים, ואסר, אבל כמדו' שעכשיו אין קפידא], פתח את דבריו בדברי חז"ל על הפסוק בקהלת ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, שכל המכניס לביתו יתר על כ"ד ספרים (כ"ד כתבי הקודש) מהומה הוא מכניס לתוך ביתו. ואמר: "אין טעות, אין שטות, אין סברא עקומה, אין דעה כוזבת שא"א למצוא מישהו שפעם חשב עליה. עם ישראל הוא עם בריא, במשך הדורות יצאו חיבורים רבים, עם ישראל קלט מה שקלט ופלט מה שפלט, ברר את הפסולת. מגיעים אנשים ומנסים להפוך את הנפה על פיה... על כל דבר אפשר למצוא כך ואפשר למצוא הפוך, דברים שהם קרובים לספר או מעבר לספר, גם בדעות, לפעמים דברים שאסור לאמרם". הוא אמר, "א"א לגדול ככה,

אדם נכבד שאלה, הרב ראה בשורשי השאלה יניקה ממקורות זרים. הרב נזף בו ברבים: "מאיפה זה מגיע השאלה הזו, מאיפה זה מגיע?" ולא נתקרה דעתו, וכשיצא מן השיעור ועבר על פניו, נעצר לידו ואמר לו "אני אמרתי לך דברים שאני רוצה שתחשוב עליהם, מאיפה זה מגיע" (אותו אדם נכבד היה קשור עם הרב, וגם המשיך להיות קשור איתו). לינוק רק מהמסורת ולא מנחלי אכזב.

לעשות כמין מפגש בין אנשי מדע גדולים במקצועותיהם לבין אנשי תורה, כשהמטרה שלו היתה להקהות משהו מרגשי השנאה שיש להם אלינו. הוא חשב שיש לזה תועלת. ופנה גם אל הרב לשאול אותו אם יסכים ליטול חלק בענין, פנה אליו הרב: "פרופסור פלוני, אתה חושב שאני מן המגשרים? אני מן המחדדים".

פעם אחת בשיעור, במעמד ציבור לא קטן, שאל

1. מידת ההטבה

כמה פעמים שדיבר איתי שנמכור את הבית, לכל מיני צדקות".

ראיתיו פעם נפגש עם ר' מרדכי אלפנט בשנותיו האחרונות, ר' מרדכי היה אז בתקופה קשה מאד מהרבה בחינות והובל בכסא גלגלים ובחור אחד לקח אותו, והרב הגיע לאיזה חתונה ופגשו יוצא. הרב ניגש אליו בקריאה רמה, ר' מרדכי! ר' מרדכי!, ופנה אל הבחור, יש לך מושג את מי אתה לוקח... יש לך מושג..., ולא נתקרה דעתו עד שנטל את כסא הגלגלים והתחיל לרקוד איתו [ברחבת הכניסה לאולמי גוטניק...], ימין ושמאל שמאל וימין עד שפניו של ר' מרדכי נטפו אושר עילאי...

פעם הייתי זקוק להתייעץ איתו בקשר לשידוך מסוים, והרב אז ישב שבעה על אימו. התקשרתי לרבנית ושאלתי אם תוכל להעביר לו שאלה בקשר לשידוך. וענתה "מה זאת אומרת?! תבוא! תגיע ביום שישי בשעה שתיים, מסתמא כבר אין אנשים, תגיע ותדבר איתו", וכך הוה, הרב ישב על כרית על הרצפה ואני שוחחתי על השידוך. [פעם כשהיה חולה וגם הייתי צריך איזה ענין דחוף, וקיבלני בביתו בהיותו לבוש כחולה השרוי בביתו].

באותה שבת שנסענו לצפת עם ישיבת "שב שמעתא" שסיפרתי עליה קודם, היה אוטובוס של הישיבה, והרב אמר לי: "לא, אתה נוסע איתנו ברכב". ברכב נסענו הרב והרבנית ור' משה פרנק ואני. הרבנית ישבה מלפנים ואנחנו שלושנו ישבנו צפופים כתף אל כתף מאחור, מירושלים ועד צפת.

המשפחות של בעלי תשובה שהיו קשורים איתו, כמה טרח בשידוכים שלהם, ולהכניס למוסדות לימוד, עד כדי להכין עם ילדיהם דרשה לבר מצווה... "ר' משה לימד אותי את הדרשה לבר מצווה". נשא משפחות שלמות על כפיים.

יצא לי לשמוע מאנשים עם צרות שונות, שכאב איתם ובכה איתם יחד... השתתפות בצער השתתפות בשמחה. עוד ענין שהיה אצלו, חוץ מ"להגדיל תורה ולהאדירה", היה להגדיל יהודים ולהאדירם. ה"טובת עין" שהיתה לו לגדל ולרומם אנשים, ולרומם תלמידים, שיתקדמו

היה מחנך גדול, ומהמחדדים ושם דברים במקום, [אגב, אמר לי פעם שאומרים בשם החי' הרי"מ שהמהלך לימין רבו ה"ז בור, היינו שרוצה מהרב שלו רק את הימין מקרבת...]. והיה רגיל בקיום ד' השו"ע בהל' ת"ת והרמב"ם שאם התלמידים לא מבינים מפני התרשלותם צריך לגעור בהם ע"ש. ובאמת זכה שהיושבים לפניו היו מחונכים לא לשאול בלי התבוננות מוקדמת.

ועם זאת היה טוב ומטיב מאוד. אין מספר לסיפורים ששמענו וראינו על גמילות חסדים בגופו ובממונו.

בתקופה שהייתי נוסע עמו בימי שלישי, רציתי פעם לשוחח איתו על ענין מאוד אישי. הייתי אז בחור צעיר ולא חכם מדי, וגם היחס של הרב נתן לי מקום לטעות, שאלתי אותו אם הוא יסכים לשבת איתי במושב האחורי (כך שהנהג לא ישמע). אז הוא אמר, זה לא. וכפי מה שהבנתי, היה זה משום שהנהג הוא לא "סוס" שלנו. אנחנו נוסעים עם הנהג, והשיחה משותפת. "אבל אם זה כל כך חשוב לך אז נעשה באופן כזה..." וקבע איתי להיפגש בתחנה המרכזית [הישנה] בירושלים ונסענו יחד באוטובוס לבני ברק.

סיפר לי לפני שנים הרב ר' משה פראנק, שהרב קרא לו יום אחד בדחיפות, ומספר לו שיש לו תלמיד בעל תשובה שיש לו בעיה חמורה של אי ספיקת כליות, וזקוק באופן דחוף להשתלת כליה. הסכום היה למעלה מאלף דולר, והרב חתם לו התחייבות, "אין מי שיחתום לו, ומנין אני משיג כזה סכום, מה אפשר לעשות?" ר' משה פראנק הציע לו לפרסם מכתב בעיתונות, ובעז"ה יאסף הסכום. הרב אמר לו שמעולם לא עשה דבר כזה... אבל לא היתה ברירה, והמכתב פורסם לציבור, וב"ה נאסף הסכום בתוך שלשה ימים.

סיפר ר' משה פראנק ששאל אח"כ את הרב, "אבל מה הרב חשב כשהוא חתם על הערבות, מנין ישיג את הכסף?" אמר הרב, "אני אכן שאלתי את אשתי רשות, שאם לא נשיג את הסכום נמכור את הדירה שלנו".

עכשיו סיפר לי משהו שקרובה שלו סיפרה בימים אלו של השבעה את הסיפור לרבנית (ששמעה מר' משה פראנק) וענתה לה הרבנית "פעם אחת זה היה?!" - היו

הלאה, שיגדלו.

סיפר לי משהו שהתייעץ פעם עם ר' צבי חשין משיבת מיר, שהוא רוצה לשמש משהו באגדה, הוא רוצה ללכת לפלוגי. אמר לו ר' צבי "פלוגי, אל תלך אליו, הוא יקצוץ לך את הכנפיים, הוא לא יתן לך להגיד כלום. תלך לר' משה, הוא יתן לך לגדול בעצמך, לפרוח".

הוא לא אהב שגונבים לו "שטיקלאך תורה". אמנם בנ"א שלא מבינים העדיף שיגידו בשם עצמם ולא יגידו בשמו, אבל שאנשים אומרים בשם עצמם מה ששמעו ממנו, לא היתה נראית לו הנהגה בכלל. אבל לא חיפש להחזיק טיביותא לנפשיה, אלא שמח מאוד בהתפתחות וצמיחה של תלמידיו. ראיתי אותו קם בפני תלמידים, מהדר תלמידים, מכבד אותם באופנים אחרים. בחוה"מ או בפורים היה אחד מתלמידיו ת"ח גדול שהגיע להקביל פניו, ואמר לו בנזיפה "מה אתה עושה כאן, באמת, נו". דחף לגדול, לפרוש כנפיים, להתרומם.

ראיתי אותו מקבל ספרים ממחברים, איזו שמחה.

ז. כבוד

הנושא של כבוד.

הוא אמר לי פעם ביחס לכלי המבע שלו ביחס עם אנשים, "אני לא איש של אהבה, אני איש של כבוד". הוא באמת היה לגמרי איש של כבוד. הוא היה כולו אומר כבוד. צלם אלוקים, כבוד התורה, כבוד דברי תורה, כבוד ת"ח, כבוד זקנים, כבוד רבوتיו.

דברי הבעה"מ בהקדמת הציבור הו מרגלא בפומיה, שהנפש האלוקית נקראת כבוד [עורה כבודי, למען יזמרך כבוד]. אמר לי א' שכתב במחשבו את השיעורים במשלי עשה שם חיפוש על המילה "כבוד", ומצאה מאות פעמים. היה חוזר גם על דברי הסבא מסלבודקה על תחושת הכבוד, שאי אפשר לאדם לחיות בלעדיו, ואם יטלו מהאדם את כל כבודו הוא ימות לאלתר.

כמדומה שניתן לומר שהעולם כולו הסתדר אצלו בערכים של כבוד. ועכ"פ חוצפה וחסרון דרך ארץ, היו אצלו מן הדברים והפגמים החמורים ביותר.

אין מספר לפעמים שראינוהו קד קידה עמוקה בפני תלמידי חכמים, או אנשים זקנים ממנו, וכן בפני מרא דאתרא במקומו. כרע פעם לעומת מרא דאתרא עד שהתפקקו חוליותיו. גם כאלו שהיה לו הסתייגות מהם, ואפילו יותר מהסתייגות, תמיד נפגש איתם בדרך ארץ, בכל הכבוד הראוי.

בחתונה של בנו הצעיר היתה קשה עליו התנועה מאוד כאמור. הוא רקד פעם אחת כדבעי עם משהו שאילץ אותו לעשות את זה. היה לו קשה מאוד. היתה שם בימה גבוהה מאוד, כל פעם שעלה הוא חשק את

"פלאי פלאים", "יומא טבא לרבנן", "תזכה להגדיל תורה ולהאדירה". סיפר לי ר' אלחנן לינדנבוים, שכאשר הגיעו לקבל ממנו את ההסכמה שכתב להם על המהרש"א עם הבאורים שהם הוציאו, הוא קם וליווה אותם לדלת בצאתם בחום רב, והרעיף עליהם תשבחות "ישר כח, ישר כח! תודה רבה לכם" הוא יצא משם המום, הזה ר' משה? איזה חום, איזה ברכות והודאות על כך שהוציאו את המהרש"א עם הערותיהם וביאוריהם. הוא כתב למישהו שכתב חבור על המהר"ל "אני אסיר תודה לך על שעות של קורת רוח של עיון בדבריך" בשנה האחרונה הוא כתב לאיזה מחבר ת"ח זקן שהתחילו להוציא את כתביו "אוצרות תורתך שהוצרכו לדורות, היכן היו גנוזים עד עכשיו?" ולא נראה לי שהיתה להם איזו הכרות...

מאוד דחף להתגדל. בבית אבליים היה הרבה פעמים דוחף את האבליים להוציא לאור כתבים של האבא... להגדיל תורה ולהאדירה, ולהגדיל יהודים...

השפתים מכאב. כשהיה על הבימה הגיע הגר"פ שיינברג וניגש לעלות אל הבימה, חשבתי בלבי שהרב שיינברג צמוד לבימה, הרב לא חייב לרדת ולהקביל את פניו, אך הוא קם, נשך את השפתיים וירד להקדים את פניו בעוד פסיעה, כמוכן בכריעה גדולה בכל הכבוד. הוא היה מלא כבוד.

כבוד התורה, כבוד דברי תורה, כבוד של סוגיה. לא סבל ששואלים על הדרך, שואלים במקרה, לא מבפנים, לא רציני.

לא אהב וורטלאך, אמירות שלא שוות את עצמן. כמדומה שבענין הזה של וורטלאך באגדה שינה את פני הדור, שגם אצל רחוקים ממנו נוצר הרושם מכח דמותו על כבודם של הדברים וההתייחסות המרוממת שנדרשת ביחס לכניסה הנכונה לסוגיות אלו.

כבוד הבריות. (היה תמיד משתדל לדבר בפני הציבור בעמידה, חוץ משיעורים שלמדו מתוך ספר, והיה מביא את רבינו בחיי "ויקם אברהם וידבר אל בני חת", שהמדבר בפני ציבור צריך לעמוד, [וראינו אצלו ביקורת על כאלו שלא נהגו כך]). מאד לא היה נוח לו אם היה נזקק תוך כדי שיחה עם מישהו, לעשות איזו מלאכה תוך כדי (לסעוד משהו וכדו') והיה מבקש כל פעם מחילה אם היה נזקק לעשות כך. [ביקרנו פעם בביתו בליל שבת, ויצא ללוותינו עד פתח הבנין, [היה מקפיד במצות לויה, עי' ברמב"ם], והתנצל שאיננו יכול ללוות עוד לפי שבחלוקו א' ממחזיקי האבנט היה קרוע וחשש מהוצאה, וע"כ מלווה רק עד שם].

וורט פלוני שהרב אמר כתוב באיזה ספר חידושים על פרשיות השבוע, (ספר מפורסם, שהילדים היו אומרים ממנו דברי תורה). הרב ענה "זה לבד, עדיין לא ראייה שזה לא נכון".

ומאידך גיסא סלד מכבוד חיצוני. מאוד סלד מפרהסיא, מחיצוניות. הוא לא סבל צילומים, היה מעדיף שלא יקראו בשמו בכיבודים. לא סבל שישיירו לו, היה לו לזרא.

בענין החנופה וזיוף אמר לי פעם: "שקר אני שונא, אפילו ריח ונדנדוד של שקר". והמובן לי היה שהכוונה בעיקר לשקר באישיות. צביעות וכדומה, ומאידך מאד היו חביבים עליו אנשים אפילו פשוטים, אם היו אנשים טבעיים וישרי דרך ללא יומרות וחיצוניות.

פעם הייתי אצלו בחדר, ונכנסו אנשים ממכון כלשהו להזמין אותו לאיזה כינוס שערכו. אז הוא אמר לי אחרי צאתם "אנשים עושים פרופוגנדות, ורוצים שאני אהיה האיסתירא בלגינתם".

מה שנקרא אצל אנשים כבוד, היה בעיניו בזיון גדול. נקעה נפשו מדברים כאלה.

תמיד הרגשנו אצלו עם כל חיבתו לכל ת"ח ואיש מעלה, אבל כשהוא היה גם אינו מפורסם, תמיד נוספה אצלו לזית חן מיוחדת וחיבה יתירה לאישיותו. דיברו בנוכחותו פעם על גאון גדול א', ואמר מישהו שהלה לא זכה להתפרסם. הרב הגיב מיד, כוונתך שזכה לא להתפרסם...

הוא אמר פעם בשם ר' חיים עוזר: "כשהשקר והחנופה התחתנו אז הוולד זה הפוליטיקה", והוסיף "אני תמה שזה לא מפורסם מספיק". עוד שמע בשם ר' חיים עוזר ממישהו שנכח במקום: "העיתונות זה בית הכסא של העולם". ברח מדברים שקשורים ללכלוך של העולם, אפילו עניינים חשובים של מצוות, אם נתערב בהם משהו מדברים כאלה זה כבר לא היה בשבילו. העדיף מצוות אחרות. היה פעם כינוס של גוף נכבד, בתוך הדברים הוא שאל היכן הכינוס מתקיים אמרו לו - ברחוב. ואמר כינוס ברחוב זה לא בשבילי.

ישבנו אצלו פעם בחוה"מ והיה שם א' ואמר: הרב, אני רוצה לשאול שאלה, מדברים אברכים ולא יודעים איך לדבר, אין לדיבורם ידים ולא רגלים. האם לא היה נכון ללמד אברכים קצת צורה איך להביא דברים לפני ציבור? והשיב: תורת הנאום היינו תורת הבלוף, איך לקחת דברים וליצור להם מחלצות. הכרתי אנשים שכל כך לא ידעו לדבר, והשפעתם על העולם היתה כבירה. מה שמשפיע הוא התוכן האמיתי שבדברים.

עוד בענין אופן ההשפעה. הוא אמר כמה פעמים שאם לא מתבוננים במה ששומעים אין זה שווה מאומה, ולריק כל מה שבאים, חבל על הזמן. עוד בזה: דיבר על

הוא בעצמו כולו אמר כבוד, ואחר פטירתו חזר ואמר ר' דוב יפה "גלה כבוד מישראל", [ר' דוב החזיק את הרב לא' מרבותיו], והרגשנו בו מה שכתבו על המהר"ל "כבוד יוצרו וכבוד התורה", וכמו שאמר ר' דוב כמה כבוד הוסיף לתורה ולדברי חכמים וכו'. אבל הכבוד שנהג בעצמו היה כזה שכשיצאו ממנו לא יצאו מושפלים, אדרבה כבוד שרומם וכיבד את כל מי ששוחח איתו ובא איתו במגע שהרגיש גם הוא בעצמו את התפארת אדם. גם הלשון שלו היתה תמיד נקייה ומרוממת.

ומכלל הכבוד, יחידות. בשיעוריו לפני ר"ה היה מפליא לדבר על הנושא של לפיכך נברא האדם יחיד, והיה חוזר ואומר שכל רצונו של הקב"ה מהבריאה יכול לעלות מאדם אחד, עיי"ש בארוכה. אמר לי פעם: אין דבר יותר יפה, מפואר, מעניין, מאשר צורת אדם כמות שהיא.

עוד היה אומר: כל כבוד הוא במקום שיש יחידות. שמה שיש פה אין לזה תמורה. וכל אדם יש לו כבוד כי הוא יחיד. ובהספדיו היה רגיל להשתדל ולמצוא נקודה שבה הנפטר היה חד בדרא ולא הניח כמותו בה, ופירש פעם טעמו [במענה לשאלה], שכן ההספד "יקרא" הוא, והכבוד אינו אלא במקום שיש יחידות.

[אגב, למרות שהיה קשה להביא אותו לדרשות, אבל להספדים היה קל מאד להביא אותו, גם במקומות רחוקים. וכנראה משום חומר כבוד התורה, ומה שאמרו חז"ל על המתעצל בהספדו של חכם].

בענין היחידות אמר פעם לא' מתלמידיו שביררו אצלו עליו לענין שידוך. ושאל אותו המברר אם הבחור לא מידי מקורי וייחודי. ואמר לתלמיד, השבתי לו, אם לדעתך המעלות שלו הן בעיניך חסרונות שניתן אולי להשלים איתן, אמליץ לו לא לגשת לשידוך הזה.

כשהגעתי לבקרו בחוה"מ עם חמי ידעתי שצריך להיות ניכר שאני כעת מעמיד עצמי כנטפל אל המבוגר וכו', ולא לדבר יותר מידי וכדו', כי אצלו דברים כאלו היו מגונים מאד.

דיבר פעם על "כוונות" בתפילה: 'כוונות' היינו מה שמדברים בספרי המכוונים. ומישהו אמר "הרב, אבל הגאון לא כיון, למה הגאון לא כיוון?" הרב ממש נזף בו: "מה זה כיוון או לא כיוון, מסתמא היה תנאים שכיוונו ותנאים שלא כיוונו, זה ענין שלם, מהלך עבודה של אדם", זה היה נראה שבעיניו השאלה למה הגאון לא כיוון, זה כמעט כמו לשאול למה האר"י היה האר"י והגאון היה הגאון, ועכ"פ כיון שבעיניו שאלה זו היתה נסיון גישה למקום לא לנו, נזף ע"כ בחומרה.

הוא לא סבל 'הורדת' הנושא. כל דבר וענין בכבודו וברוממות שצריך להקנות לדברים. כבוד דברי תורה, פעם ניגש אליו יהודי "בעל בית" אחרי השיחה ואמר לו

[אגב, הורה לא' שהתחיל לומר שיעורי הדרכה, לא להגיד שום ביקורת על כלום, רק לבנות בדבריו נכון את צד החיוב, ואיך צריך להיות].

השפעה בבית, ואופן החינוך. הבית זה לא סמינר, לא צריך לשבת ולהטיף, הדברים צריכים להיות באווירה.

ח. אמונה וציפיה לישועה

והאחרונים ומתעסק עמהם בחכמת האמת", כך נראה אדם. האדם נברא עבור מערכת תפקוד מסוג אחר, חושיו ומעשיו היו צריכים להיות חובקים עולם ומלואו, והמלאכים נכונים לפקודתו. ואילו אנחנו מסתובבים בעולם כיצורים עלובים, שאם רק מזכר הדבר צורת אדם הרי זה צריך לעורר רחמים עצומים עד כדי קריעת הלב, היתכן שכך נראה האדם?

רבי חיים ויטאל כותב בהקדמתו לספר שערי קדושה שכיוון שרואה שיש אנשים בדורו שאינם מצליחים להגיע לרוח הקודש, על כן חיברו בספרו דרך להגיע לרוח הקודש. תארו לכם כמה רחמנות עלינו שבשבילנו זו בדיחה. עלינו באמת ראוי לבכות". ע"כ משם.

מכוח הגדלות שהיתה בו על מושגים איך צריך להראות אדם, איך צריכה להיראות הבנה בתורה, ואיך צריכה להיות ידיעה בתורה - רצה בכל לב לגדול ולהתרומם ושהבריאה תתגדל ותתרומם. אמר פעם שמישיח חייב להגיע כבר, שהרי הובטחנו כי לא תשכח מפי זרעו, אז על המצב שלנו היום אי אפשר לומר שזה כבר שכחה גמורה, שהא קמן שהובטחנו ומ"מ אנו נראים כך... אבל על יותר מזה אין לנו שום ראייה שזה עדיין נקרא שלא נשתכחה התורה לגמרי, וממילא כנראה מוכרח שלא יהיה כך.

[סיפר בשם הגר"ז שכשהיו הפגזות בורשה ובנינים קרסו כמגדלי קלפים, שני חסידי קוצק זקנים התחבאו אז, נענה אחד לחבירו: משיח ציטון (זמני משיח), אה?... נענה חבירו: שוטה, עשר היטלר זה עדיין לא משיח אחד. שהמהפך והזעזוע של ימי משיח הוא יותר גדול עד מאד].

והרטיט את הלב לראותו בחתונת א' מנכדיו כששרו "וכל עין לך תצפה", נשא ותלה עיניו למרום והיה נרגש מאד, וכל עין לך תצפה ובהיותי בזה, שמעתי פעם בתפלת שמו"ע בלחש אומר ברפאנו הנוסח לחולים, ואמר יה"ר מלפניך שתשלח מהרה רפו"ש "מן השמים", והטעים והנעים באמירת תיבות אלו בדוקא "מן השמים", ודו"ק.

היתה לנו יראה גדולה ממנו, הרבה מאוד יראת הרוממות וגם לא היה חף מיראת העונש. אבל עכשיו אחרי מותו מציפה אותנו האהבה. כמה שקיבלנו כמה שמשוקע בנו, אפילו לא ידענו עד כמה...

מאוד מאוד קשה עלינו הפרידה.

"בעלי אסופות. אימתי הם ניטעים בלב האדם בשעה שבעליהם נאספים מהם", נקוה שבזמן האסוף יהיה אמנם נטיעה בליבנו של הדברים שהוא ביקש ללמד ולהשריש, ונזכה להתגדל למעלה המבוקשת של אדם מישראל כצורתו שאיוה לו הבורא ית"ש.

היה בולט מאד גדולתו באמונה. וכמו שהבן הצעיר האריך את זה בלוויה.

דיבר פעמים רבות על לשון הגר"א: "אמונת ישראל שבה משיגים את אין סוף". תכלית ההשגה מה שאפשר להשיג הוא לא ע"י מה שמתברר בכלים של הדעת לגמרי, אלא דווקא בכלים של האמונה, "אמונת ישראל שבה משיגים את אין סוף".

תמיד בבואו להסביר היה מדגיש שהדברים הם לפי מיעוט ערכנו, בתחילת שומעי חשבתי שלשון ענוה שנו כאן, רק כשהכרנו יותר ידענו כמה הדברים כפשטם. אופינית אחת מהגהותיו בכת"י לספר אפיקי מים שכ' באיזה מקום על דברי האר"י, שלהאמור שם יש לנו תפיסה בדבריו. והרב הגיה שם בכת"י והוסיף תפיסה "כל שהיא..."

חי מאד את הצורה הנכונה איך שהדברים היו צריכים ואמורים להיראות ולהיות, ולא איך שהם מצטיירים לפנינו בכלים המצומצמים שלנו, ומכאן זה היה מדבר רבות על הצפיה לישועה.

בספר "רעה אמונה" שעור ל"ה כתוב כך:

"כדי לצפות באמת לישועה, אנו צריכים לדעת ולקבוע במחשבות לבנו, את היחס הנכון למציאות שלנו היום.

אנו חיים במצב הנוגד את החיים הנכונים בכל ענייניהם. האדם לא אדם, החברה לא חברה, האמת לא אמת, ההנאות לא הנאות. שום דבר בכל היקף המציאות לא קיים בצורתו הנכונה".

"אם נתבונן בצורת אדם כמו שהיא נראית היום, נמצא כי זה הדבר המסכן ביותר שיתכן בעולם. כדי להמחיש את הדבר נצייר מוסד המיועד לנכים כמעט מאה אחוז. כל האפשרות של בני אדם השוכבים שם היא רק להזיז את העיניים. אדם המגיע שלם באיבריו ורואה אנשים במצב כזה, בודאי יאמר טוב מוות מחיים כאלו.

אם נשווה את מצבנו את בגלות, ביחס לאדם האמיתי הרי שאנחנו פחות מזה, שהרי אנחנו גם עיוורים, וגם חרשים, וגם אילמים ביחס לצורת האדם האמיתית.

האדם הרי נברא כדי לראות הכל, מסוף העולם ועד סופו (נידה ל:), כדי לשמוע הכל "שיחת מלאכי השרת, שיחת שדים, ושיחת דקלים" (סוכה כח).

על האר"י הקדוש (שחי לפני כארבע מאות שנה) כותב תלמידו ר' חיים ויטאל (הקדמת עץ חיים), שמי שהיה בא לפניו היה רואה עליו מה עשה בימי חייו ומה עשו אבותיו, "ומסתכל וצופה בעיניו נשמות הצדיקים הראשונים